

GREININGARSKÝRSLA NR. 01/2020

SJÁLFBODAVINNA Á NORÐURLÖNDUM – SAMSTAÐA Á NÝJUM TÍMUM

Sjálfböðavinna hefur mikið gildi sem slík, en hún stuðlar einnig að samstöðu og eflir aðrar mikilvægar stoðir samfélagsins. Á Norðurlöndum hefur sjálfböðavinna jafnframt verið fastur þáttur í lýðræðislegri umræðu og mikilvæg leið til að láta stjórnmálaumræðu ná til allra þjóðfélagshópa. Í skýrslunni kemur fram að sjálfböðavinna á Norðurlöndum einkennist af miklum stöðugleika. Undir yfirborðinu eiga sér þó stað breytingar á uppbyggingu starfsins sem benda til þess að sjálfböðavinna og starfsemi almannasamtaka leiti um þessar mundir í nýjan farveg.

Efnisyfirlit

04	Formáli
05	Samantekt
08	Inngangur
09	Sjálfböðavinna og hlutverk hennar
11	Sögulegur bakgrunnur
12	Staða sjálfböðavinnu á Norðurlöndum
15	Vinnuframlag
16	Sjálfböðavinna eftir starfssviðum
18	Hverjir starfa sem sjálfböðaliðar?
21	Efnahagslegt gildi sjálfböðavinnu
22	Breytingar á uppbyggingu starfsins
24	Niðurstöður
27	Heimildir
29	Um þessa útgáfu

”

Margir Norðurlandabúar leggja stund á sjálfböðavinnu. Starfið skapar umtalsverð verðmæti og eykur einnig traust og samstöðu í þjóðfélaginu.

Formáli

Norræn samfélög hvíla á traustum stöðum og eru vel undir það búin að takast á við þjóðfélagslegar breytingar. Saga þessara þjóða hefur einnig sýnt það hvað eftir annað að okkur Norðurlandabúum gengur vel að koma fram viðamiklum umbótum.

Við vitum ekki enn hver áhrif kórónufaraldursins verða á Norðurlöndum og í norrænu samstarfi til langs tíma lítið, en þegar fram í sækir verða loftslagsmálin brýnasta úrlausnarefnið eins og verið hefur. Heimsmarkmiðin um sjálfbæra þróun til ársins 2030 og Parísarsamkomulagið eru vegvísar á þeirri leið, en við verðum að sýna enn meiri metnað í þessu starfi og vinna hraðar. Með vísan til þeirra umbóta sem ráðast þarf í vegna loftslagsbreytinga, og að þörf er á að efla græna hagkerfið almennt, liggur fyrir að norrænu ríkin verða að búa sig undir miklar breytingar. Á vettvangi Norrænu ráðherranefndarinnar blasir við að í tengslum við nýja framtíðarsýn fyrir norrænt samstarf munum við leggja okkar að mörkum til að móta framtíðina og beina henni í enn betri farveg.

Vinnan við að efla græna hagkerfið krefst beinnar þátttöku almannasamtaka og einstakra Norðurlandabúa. Það er einnig markmið í sjálfu sér að virkja fólk til þátttöku í samfélaginu. Þannig verður til vettvangur þar sem fólk getur hist, rætt saman og nýtt krafta sína til sameiginlegra verka. Sjálfböðavinna gefur lífi margra aukna merkingu.

Hún eykur einnig samstöðu og styrkir ýmsar aðrar stöðir þjóðfélagsins. Á Norðurlöndum hefur hún jafnframt verið mikilvægur farvegur lýðræðislegrar umræðu. Í stuttu máli sagt er sjálfböðavinna mikilvæg undirstaða góðs þjóðfélags.

Norðurlönd hafa verið meðal þeirra landa í heiminum sem búa við best skipulag og eru af þeim sökum eitt þeirra svæða þar sem sjálfböðavinna er útbreidd. Þessi skýrsla hefur að geyma úttekt á sjálfböðavinnu á Norðurlöndum. Endanlegt markmið hennar er að svara því hvort greina megi breytingar á hlutverki sjálfböðavinnu í norrænum samfélögum og hvaða afleiðingar þær breytingar kunni að hafa. Samantekið sýnir skýrslan að sjálfböðavinna á Norðurlöndum einkennist af miklum stöðugleika. Undir yfirborðinu eiga sér þó stað breytingar sem benda til þess að sjálfböðavinna og starfsemi frjálsra félagasamtaka almennt leiti nú í nýjan farveg. Í þessu eru fólgin ýmis tækifæri en einnig verða til aðkallandi úrlausnarefni í hverju þjóðfélagi.

Norræna ráðherranefndin hyggst vinna að því að auka þátt almannasamtaka í vinnunni við nýju framtíðarsýnina. Markmiðið er að ráðherranefndin sé opin og gagnsæ stofnun sem á erindi við hið borgaralega samfélag. Náð og öflugt samstarf við almannasamtök hefur í sér fólgin styrk sem getur auðgað norræna samvinnu.

Höfundar skýrslunnar eru Ulf Andreasson og Truls Stende, starfsmenn á greiningar- og hagtöludeild skrifstofu Norrænu ráðherranefndarinnar. Andrea Skjold Frøshaug var höfundunum innan handar. Skýrslan er hluti af röð skýrslna sem gefin er út á vegum greiningar- og hagtöludeildar og er ætlað að varpa ljósi á málefni sem eru ofarlega á baugi og teljast mikilvæg frá norrænu sjónarmiði.

Kaupmannahöfn, maí 2020

Paula Lehtomäki

Framkvæmdastjóri Norrænu ráðherranefndarinnar

Bydelismødre er í Kaupmannahöfn heiti á verkefni sem byggist fyrst og fremst á því að konur liðsinna í sjálfboðavinnu öðrum konum í sínum bæjarhluta, oft konum sem eru einangraðar og stofnanir opinbera kerfisins eiga erfitt með að ná til.

Ljósmynd: Scanpix.dk

Samantekt

Stöðu sjálfboðavinnu á Norðurlöndum má taka saman í fáeinum meginatriðum:

- Norðurlönd eru í fremstu röð Evrópuríkja þegar litið er til þess hversu hátt hlutfall íbúanna leggur stund á sjálfboðavinnu. Það hlutfall er tiltölulega stöðugt og hefur meira að segja hækkað nokkuð í sumum landanna frá því á tíunda áratugnum. Starfinu fylgir einnig allmikil verðmætasköpun, eða sem samsvarar um þremur af hundraði vergrar þjóðarframleiðslu.
- Einnig má segja að sjálfboðavinna á Norðurlöndum hvíli á sérstökum norrænum grunni sem er frábrugðinn því sem tíðkast annars staðar í heiminum. Ólíkt því sem gerist víða um lönd hefur yfirleitt ekki verið um góðgerðastarf að ræða, þ.e. aðstoð og stuðning við þurfandi fólk. Sjálfboðavinna á Norðurlöndum hefur miklu fremur verið tómstundaiðja. Á Norðurlöndum hefur sjálfboðavinna einnig haft nán tengsl við störf á vettvangi stjórnmálanna.
- Flestir sjálfboðaliðar voru áður fyrr karlmenn á miðjum aldri. Á seinni árum má merkja að meiri jöfnuður sé að komast á að því er varðar kyn, aldur og menntun sjálfboðaliða. Stórir hópar fólks á Norðurlöndum leggja stund á sjálfboðavinnu.
- Merki eru um að böndin milli sjálfboðavinnu og starfs almennasamtaka hafi veikst. Með því er átt við að sjaldgæfara er orðið en áður að fólk sem vinnur sjálfboðavinnu sé skráð félagar í samtökunum sem unnið er fyrir. Rannsóknir sýna einnig að þegar félagsmönnum almennasamtaka fækkar er minni tíma varið í sjálfboðavinnu. Jafnframt eru vísbendingar um að hver einstaklingur í samfélaginu verji á seinni árum minni tíma til sjálfboðavinnu en áður.
- Breytinga verður sömuleiðis vart á skipulagi almennasamtaka sem sinna sjálfboðavinnu. Þær breytingar ganga í tvær áttir. Annars vegar færa æ fleiri almennasamtök starfsemi sína á hendur launaðs starfsfólks með því að setja á fót skrifstofur sem annast verkefni viðkomandi samtaka að stórum hluta, ólíkt þeirri tilhöggun sem áður hefur tíðkast að áhugafólk vinni störfin í sinni heimabyggð. Hins vegar fer staðbundið grasrótarstarf vaxandi, ekki síst í

tengslum við loftslags- og umhverfismál og starfsemi á svæðum sem standa höllum fæti, og fer það starf aðeins að litlu leyti fram samkvæmt formlegu skipulagi.

Heildarmyndin er því sú að sjálfböðavinna standi styrkum fótum á Norðurlöndum. Margir vinna sjálfböðavinnu að minnsta kosti einu sinni eða tvisvar á hverju ári. Þess sjást hins vegar merki að þungamiðja starfseminnar færist til. Hefðbundin samtök, sem byggst hafa upp á breiðum grundvelli og eru oft staðbundin, þróast í þá átt að æ fleira launað starfsfólk annast starfsemina og hún þjappast að miklu leyti saman á einum stað. Jafnframt hafa sprottið upp önnur samtök sem eru óformlegri og vinna á þrengra sviði, og laða þau nú til sín æ stærra hlutfall sjálfböðaliðanna. Sjálfböðavinna tengist einnig félagsaðild veikari böndum en áður og fer nú helst fram í tengslum við þau verkefni sem til falla hverju sinni.

Í samanteknu máli er annars vegar áberandi hversu mikill stöðugleiki einkennir sjálfböðavinnu á Norðurlöndum. Hins vegar má greina breytingar á uppbyggingu starfsins undir þessu kyrra yfirborði. Þær breytingar benda til þess að sjálfböðavinna og starfsemi frjálsra félagasamtaka á Norðurlöndum leiti nú í nýjan farveg.

Breytingar af þessu tagi eru eðlilegar í lifandi samfélagi og ber að skoða þær í jákvæðu ljósi. Óhjákvæmilega fylgja þeim þó einnig ýmis ný úrlausnarefni. Eitt slíkt varðar það hlutverk sem almannasamtök hafa gegnt að efla traust milli íbúa í samfélaginu. Í tengslum við starf sjálfböðasamtaka hafa mótask skýr félagsleg viðmið um traust og virðingu sem styrkja og auðvelda allt samstarf, og þjóna þannig sem nokkurs konar lím í samfélaginu. Hætt er við að hin nýja tegund sjálfböðasamtaka, ásamt þeirri þróun sem einnig verður vart innan hefðbundinna hreyfinga að starfsemin þjappast meira saman og færist á hendur launaðs starfsfólks, geti grafið undan því hlutverki almannasamtaka að efla samstöðu í þjóðfélaginu. Til langs tíma litið er hættan sú að samfélagslegt traust á Norðurlöndum fari minnkandi af þessum sökum.

Annað mikilvægt úrlausnarefni er að hefðbundin sjálfböðasamtök hafa þjónað sem tengiliðir milli „litlu borgaranna“, þ.e. félagsmanna í staðbundnum áhugafélögum, og þeirra sem taka ákvarðanirnar og sitja oft á efsta þrepi landsstjórnsmálanna. Líta má á þetta sem sérstaka norræna lýðræðishefð sem hefur gert einstökum þjóðfélagsþegnum kleift að koma skoðunum sínum á framfæri. Ekki síður hafa stjórnámálamenn getað nýtt sér tengslin við þessi hefðbundnu samtök til að fullvissa sig um að málefni sem unnið er að á vettvangi stjórnsmálanna njóti viðtæks stuðnings meðal almennings.

Í stærra samhengi séð hefur þessi norræna hefð gert það auðveldara að takast á við vandann sem telja má þann helsta í hverju lýðræðisþjóðfélagi: að viðhalda samstöðu íbúanna þrátt fyrir ríkjandi ágreining ásamt því að finna hæfilegt jafnvægi milli samvinnu og átaka. Hætt er við að þetta geti orðið erfiðara vegna þeirrar þróunar á vettvangi almannasamtaka sem lýst er í þessari skýrslu.

Meðal þess sem gera má til að auka samheldni í þjóðfélaginu er að leita nýrra leiða til að tryggja samskipti almennra borgara, svo og samskipti milli borgaranna og þeirra sem taka ákvarðanirnar. Í gegnum félagsmiðla bjóðast í því samhengi ýmsir möguleikar sem ekki þekktust áður. Að auki má fara þá leið, sem margir stjórnámálamenn á Norðurlöndum nýta sér nú þegar, að beita nýjum aðferðum til að eiga samskipti við almenning með reglubundnum hætti. Erfitt er þó að koma auga á hvernig slík nálgun – þótt lofsverð sé – getur komið að fullu í stað lýðræðishefðarinnar sem byggst hefur upp á Norðurlöndum.

Aðrar færar leiðir eru að ekki sé brugðið fæti fyrir stofnun nýrra samtaka, svo sem í opinberum styrkjakerfum eða í tengslum við annars konar stuðning sem ástæða kann að vera til að bjóða.

Taka má gildandi reglur um almannasamtök til endurskoðunar og leitast við að einfalda þær eftir því sem kostur er. Þá má hugsa sér að sveitarfélög létti undir með almannasamtökum með því að gera þeim kleift að eiga öll sín samskipti við stofnanir sveitarfélagsins gegnum einn tengilið.

Allra mikilvægast er þó að koma ráðamönnum í skilning um þessa þróun mála. Traustið, sem nefnt hefur verið „norræna gullið“, hefur verið forsenda þess hversu vel Norðurlöndum hefur gengið að koma fram breytingum og umbótum. Ef grafa tekur undan hefðbundum aðferðum við að afla áformum um breytingar almenns stuðnings er hætt við að stjórnámálamönnum reynist erfiðara að skilja þjóðarviljann til hlítar, og nýjar og viðamiklar umbótaáætlanir komi fólki af þeim sökum fyrir sjónir sem framtak sérréttindahópa.

Þegar allt kemur til alls snýst þetta um að uppgötva leiðir til að beisla þann jákvæða áhuga sem fyrir hendi er meðal norrænna þjóða og nýta hann til gagns fyrir þjóðfélagið.

Þetta á ekki síst við í loftslagsmálum, en þar gerir Framtíðarsýn 2030 ráð fyrir að norræn samvinna verði mikilvægur þáttur í því að efla græna hagkerfið í þessum þjóðfélögum. Norræna ráðherranefndin hyggst vinna að því að auka þátt almannasamtaka í vinnunni við Framtíðarsýn 2030. Markmiðið er að Norræna ráðherranefndin sé opin og gagnsæ stofnun sem á erindi við hið borgaralega samfélag. Þétt samráð og öflugt samstarf við almannasamtök hefur í sér fólgin styrk sem getur auðgað starf Norrænu ráðherranefndarinnar jafnframt því að auka áhuga almennings á Norðurlöndum á norrænni samvinnu.

Almannasamtök eru einkar mikilvægur vettvangur fyrir barna- og unglingastarf. Því er einkar mikilvægt að Norræna ráðherranefndin haldi áfram að styðja við þróun ýmiss konar félagsstarfs barna og ungmenna og þátttöku þeirra í norrænu starfi. Fyrir liggja vel mótaðar áætlanir um að tryggja með auknum fjárveitingum að við náum til fleiri barna og ungmenna.

Í Danmörku tóku 125.000 börn þátt í hreinsunarstarfi sem náttúruverndar-samtökin Danmarks Naturfredningsforening skipulögðu víðs vegar um landið.

Ljósmynd: Scanpix.dk

Inngangur

Árið 2017 kom út á vegum skrifstofu Norrænu ráðherranefndarinnar skýrsla sem vakti mikla athygli og fjallaði um samfélagslegt traust á Norðurlöndum – þ.e. traustið sem við berum til annars fólks og reynst hefur vera óvenju mikið á Norðurlöndum. Skýrslan nefndist „Tillit – det nordiska guldet“ („Traust – norræna gullið“)¹, og var því heiti ætlað að endurspeglar hin miklu verðmæti sem eru fólgin í samfélagslegu trausti og eru grundvallarforsenda norrænnar samfélagshefðar. Án þess trausts væru þjóðfélögin óstarfhæf, rétt eins og hreyfill getur ekki starfað án smurefna.

Þó að traust feli í sér mikil verðmæti, sem líkja mætti við gull, verður ekki gengið að því sem vísu á sama hátt og náttúruauðlind, heldur myndast það í sífellu – eða brotnar niður – í þjóðfélaginu. Í skýrslunni er bent á að samfélagslegt traust verði til í hverju þjóðfélagi fyrst og fremst á tvennan hátt. Annað hreyfiaflið er að almenningur hafi trú á að stjórnvöld og aðrar grundvallarstofnanir þjóðfélagsins gæti réttlætis, gegni störfum sínum með góðan árangur og gagnsæi að leiðarljósi og liggi ekki undir grun um spillingu. Þannig skapast sú tilfinning að leikreglur þjóðfélagsins gildi jafnt um alla.

Hins vegar er um að ræða þátttöku almennings, þ.e. aðild að félögum og almannasamtökum sem reka skipulega starfsemi. (Ýmiss konar óformleg starfsemi er einnig venjulega talin falla undir þetta.) Í tengslum við starf sjálfbóðasamtaka mótast skýr félagsleg viðmið um traust og virðingu sem styrkja og auðvelda allt samstarf, og þjóna þannig sem lím í samfélaginu.

Þessi virka þátttaka almennings er meginviðfangsefni skýrslunnar sem hér birtist og er sjónum fyrst og fremst beint að stöðu sjálfbóðavinnu á Norðurlöndum: Færist hún í aukana eða fer hún minnkandi? Hverjir sinna henni? Getur hugsast að breytingar hafi orðið á umgjörð sjálfbóðavinnunnar?

Skýrslunni er ætlað að vekja athygli á ýmsum úrlausnarefnum sem við blasa þegar litið er til þeirrar þróunar mála sem nú verður vart – ekki síst með tilliti til hlutverksins sem sjálfbóðavinna hefur haft í norrænum samfélögum á liðnum árum.

Í samfélagslegu trausti eru fólgin mikil verðmæti sem eru grundvallarforsenda norrænnar samfélagshefðar. Að því trausti verður ekki gengið sem vísu, heldur myndast það í sífellu – eða brotnar niður – í þjóðfélaginu. Þetta gerist m.a. með beinni þátttöku almennings, þ.e. aðild að félögum og almannasamtökum sem reka skipulega starfsemi.

1 Andreasson, U., „Traust – norræna gullið“, í NMR Analys 2017:1 (2017).

Slush í Finnlandi eru stúdentasamtök sem eru ekki rekin í hagnaðarskyni en hafa að markmiði að breyta viðhorfum til einkaframtaks og liðsinna næstu kynslóð frumkvöðla.

Ljósmynd: Riikka Vaahtera

Sjálfböðavinna og hlutverk hennar

Robert Putnam bregður í bókinni *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* upp mynd af samfélagi sem er á fallanda fæti og einkennist af síminkandi þátttöku almennings í starfi sjálfböðasamtaka.² Kjörsókn og önnur stjórnmálaþátttaka hefur einnig farið minnkandi. Þá hefur dregið úr þátttöku í starfi trúfélaga. Í bókinni kemur fram að almennt hafi fjarað undan ýmsum tegundum mannlegra samskipta sem félagslíf í Bandaríkjunum snerist áður um að miklu leyti. Að áliti Putnam hefur þetta orðið til þess að félagsauður hafi rýrnað.

Ef félagsauður er aftur á móti mikill hefur það ákjósanleg áhrif í þjóðfélaginu og eykur til að mynda samstöðu og félagslegt taumhald (og af því geta síðan leitt önnur æskileg áhrif svo sem þau að glæpastarfsemi haldist lítil). Ekki er síður mikilvægt að líta má á félagsauð sem styrk fyrir hvern einstakling á þann hátt að honum fylgir traust, gagnkvæm tiltrú og frjósöm félagsleg tengslanet, en allt slíkt er mikill styrkur þegar að því kemur til dæmis að leita að vinnu, feta sig upp á við í þjóðfélaginu og öðlast tilfinningu fyrir frelsi.³

Stjórnmálafræðingar og fræðimenn sem fást við rannsóknir á lýðræði beita hugtakinu félagsauður oft til að öðlast skilning á því hvernig „eigingjarnir“ einstaklingar geta fengist til að breyta í þágu heildarhagsmuna. Í skrifum fræðimanna má greina skýran vilja til að tryggja gott lýðræði. Þar kemur tiltölulega eindregið fram að það sé nokkurs konar skylda þjóðfélagsþegna að taka virkan þátt í samfélaginu sem þeir búa í. Sú samfélagslega dygð, sem sækir styrk í hugsunina „ég geri eitthvað fyrir þig núna og vænti þess að fá það aftur þegar fram í sækir“, á rætur sínar í vilja einstaklinga til að vinna sjálfböðavinnu.

Mikill félagsauður hefur ákjósanleg áhrif í þjóðfélaginu. Í honum er einnig fólgin mikilvægur styrkur fyrir hvern einstakling.

2 Putnam, R., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (2000).

3 Lundåsen, S.W. & Trägårdh, L., *Civilsamhälle, social sammanhållning och tillit: Rapport till Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm* (2015).

Sjálfböðavinna er í grundvallaratriðum hvers kyns starfsemi sem fólk stundar af fúsum og frjálsum vilja en án þess að þiggja laun fyrir (nema ef til vill táknræna greiðslu) og án þess að þurfa að óttast viðurlög fyrir að segja sig úr félaginu sem unnið er fyrir.⁴

Sjálfböðavinna á Norðurlöndum er einnig sérstaks eðlis. Ólíkt því sem gerist víða um lönd hefur hún yfirleitt ekki verið fólgin í góðgerðastarfi, þ.e. aðstoð og stuðningi við þurfandi fólk. Sjálfböðavinna á Norðurlöndum hefur miklu fremur verið tómstundaiðja. Raunar er það svo, eins og fjallað verður um hér á eftir, að sjálfböðavinna fer að stórum hluta fram í tengslum við íþróttir, menningarmál, tómstundastörf og aðrar athafnir sem eru stundaðar í afþreyingarskyni.

Á Norðurlöndum hefur sjálfböðavinna einnig haft nán tengsl við stjórnmálastörf. Sterkt samband hefur verið milli þess að taka virkan þátt í starfi sjálfböðasamtaka og að ná kjöri í almennum kosningum. Ekki síst hefur sjálfböðavinna þó þjónað sem farvegur samskipta milli almennra borgara allt frá grasrótastigi og þeirra sem taka ákvarðanir, allt upp á efsta þrep landsstjórnmálanna. Samskiptin hafa einnig gengið í hina áttina á þann hátt að stjórnmálamenn hafa með þessu verið því sem næst beintengdir einstökum þjóðfélagsþegnum og hafa meðal annars getað nýtt sér það til að koma fram viðamiklum þjóðfélagsumbótum. Í skrifum fræðimanna hefur skipulag af þessu tagi í þjóðfélaginu verið kallað „lóðrétt samþætting“.

Þetta kemur einna skýrast fram hjá samtökum sjúklinga og fatlaðs fólks, en er þó einnig í fullu gildi að því er varðar önnur almannasamtök. Íþrótt- og skátafélög, sem teljast þó ekki til sjálfböðasamtaka með jafnaugljósum hætti, hafa jafnvel haft þetta hlutverk með höndum að nokkru leyti. Þetta mikla vægi sjálfböðavinnu á Norðurlöndum má að hluta til skýra með því að stjórnmálakerfi landanna er mjög opið fyrir þrýstingi frá þeim sem starfa á vettvangi almannasamtaka.

Munur er einnig milli landanna að þessu leyti. Til að mynda er mjög misjafnt á Norðurlöndum hversu mikið er um sjálfböðavinnu í velferðargreinum og hvernig henni er háttað. Þótt ýmislegt greini þannig Norðurlönd hvert frá öðru er sjálfböðavinnu í meginatriðum hagað með sama hætti í öllum löndunum, og sú tilhögun er jafnframt ólík því sem tíðkast annars staðar í heiminum.⁵

Sjálfböðavinna á Norðurlöndum er sérstaks eðlis að því leyti að ólíkt því sem gerist víða um lönd hefur hún yfirleitt ekki verið fólgin í góðgerðastarfi, heldur miklu fremur verið tómstundaiðja. Á Norðurlöndum hefur sjálfböðavinna einnig haft nán tengsl við störf á vettvangi stjórnmálanna.

4 Henriksen, L.S. m.fl. (ritstj.), *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019). Tekið hefur verið mið af bókinni á margan hátt við ritun þessarar skýrslu, einkum í inngangsköflunum. (Í henni er því miður ekkert fjallað um önnur Norðurlönd.) Mikilvægt er að sjálfböðavinnan sem fjallað er um skuli eiga sér stað á vegum almannasamtaka, því að á Norðurlöndum fer sjálfböðavinna einmitt fram í sjálfböðasamtökum að mestu leyti.

5 Sjá fyrstu tvo kaflana í Henriksen, L.S. o.fl. (2019).

←

Myndin sýnir sjálfboðavinnu í verslun þar sem notaðar vörur eru seldar í góðgerðaskyni.

Ljósmynd: Scanpix.dk

Sögulegur bakgrunnur

Sjálfboðavinna á Norðurlöndum á rætur sína að rekja til hefðbundinnar starfsemi alþýðuhreyfinga sem hafa haft mikla þýðingu fyrir þjóðfélög okkar Norðurlandabúa. Slíkar hreyfingar hafa starfað í öllum löndunum en hafa að nokkru leyti þróast í ólíkar áttir. Víða á Norðurlöndum breiddist alþýðleg trúarvakning út á 19. öld. Hún varð upphafið að frekari starfsemi á vettvangi félagsmála og stjórnmála: verkalýðshreyfingar, bændahreyfingar, bindindishreyfingar, vakningarhreyfingar og fleiri slík samtök efldu sjálfstraust vinnandi stétta á fyrsta skeiði iðnvæðingarinnar. Eftir því sem leið á 20. öld varð sífellt algengara að slíkum hreyfingum væri breytt í formleg samtök og störfuðu þau oft deildaskipt í einstökum byggðum, á sýslu- eða héraðsstigi og á landsvísi. Samtök af því tagi voru í ýmsum skilningi kjarninn í lýðræðisvæðingu Norðurlanda, sem og í mótun norrænu þjóðríkjanna.

Þegar velferðarríkið fór að eflast, einkum á árunum eftir heimsstyrjöldina síðari, tóku mörg sjálfboðasamtök einnig að sér hlutverk hagsmunasamtaka. Ríkisvaldið hefur ýtt undir þá þróun með því að gera almenningi auðveldara fyrir að taka þátt í starfi félaga af ýmsu tagi.⁶

Þegar litið er til sögunnar má sjá að á árunum eftir heimsstyrjöldina síðari einkenndust norræn þjóðfélög af samspili valddreifðra pólitískra stofnana sem líkja mætti við nokkurs konar lífkerfi, ásamt öflugum starfi íbúa einstakra sveitarfélaga í sjálfboðasamtökum, sem öðluðust með þeim hætti áhrif á vettvangi stjórnmálanna.

Norðurlöndum hefur verið lýst sem „samningaþjóðfélögum“ sem fundið hafa leið til að samstillta hagsmuni sem víða annars staðar í heiminum eru taldir ósamrýmanlegir eða því sem næst. Ekki síst hefur sú breyting orðið á þeim rúmum 100 árum sem liðin eru að samskipti á vinnumarkaði, sem áður einkenndust af átökum, stundum meira að segja valdbeitingu, byggjast nú á samningum. Margir Norðurlandabúar unnu sjálfboðavinnu á 20. öldinni á báðum bögum vinnumarkaðarins: í verkalýðsfélögunum og í samtökum vinnuveitenda. Sjálfboðavinna hefur því ekki aðeins tengst stofnunum með nán tengsl við hið opinbera. Hún hefur einnig fundið sér leið allt inn í kjarna markaðshagkerfisins eins og það er starfrækt á Norðurlöndum.

Sjálfboðavinnan á rætur sínar að rekja til hefðbundinnar starfsemi norrænna alþýðuhreyfinga, en þær voru í ýmsum skilningi kjarninn í lýðræðisvæðingu Norðurlanda, sem og í mótun norrænu þjóðríkjanna.

Á árunum eftir heimsstyrjöldina síðari öðluðust sjálfboðasamtök áhrif á vettvangi stjórnmálanna, ekki síst í sveitarfélögum.

Push safnar saman ungu fólki í Svíþjóð sem vill sjá heiminn þróast á sjálfbæran hátt. Um er að ræða tengslanet sem byggist að öllu leyti á hugsjónastarfi og á því að félagar þess vinni að mállefnum sem þeim finnst mikilvæg og átti sig á mikilvægi mállefna sem þeir vinna að.

Ljósmynd: Push Sverige

Staða sjálfböðavinnu á Norðurlöndum

Það er ekki að öllu leyti einfalt að leggja mat á hversu margt fólk leggur stund á sjálfböðavinnu, hvaða einstaklingar fylla þann hóp og við hvað þeir vinna. Algengasta aðferðin er að leggja spurningar um þátttöku í sjálfböðavinnu fyrir marktækt úrtak þjóðarinnar. Oft eru niðurstöður kannana ólíkar þótt þær séu gerðar í sömu löndum. Forsendurnar eru ekki heldur alltaf skýrar, og kannanir geta bent í mismunandi áttir. Skýringin kann að vera sú að niðurstöður kannana af þessu tagi breytast eftir því hvaða spurningar eru lagðar fyrir þátttakendur og í hvaða samhengi það er gert.

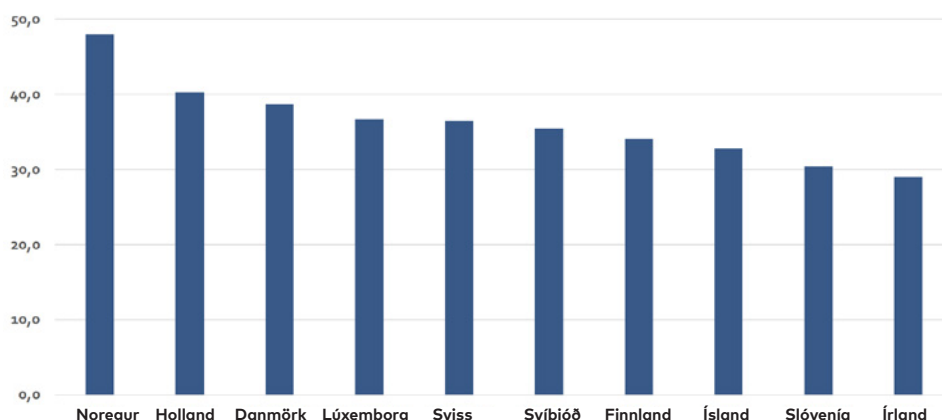
Sjálfböðavinna tekur einnig á sig mismunandi myndir eftir löndum.⁷ Þótt breytileikinn sé töluverður má lesa sama mynstur út úr þeim könnunum sem þykja skila áreiðanlegustu niðurstöðunum: Í Evrópu er hlutfall sjálfböðaliða hæst á Norðurlöndum.

Þetta kemur meðal annars fram í könnun sem Eurostat stóð fyrir árið 2015, en í henni var leitað til marktæks úrtaks íbúa í 33 Evrópulöndum. Meðal annars var spurt um þátttöku í skipulögðu, ólaunuðu starfi undangengið ár.⁸ Norðurlöndin fimm voru í hópnum þeirra átta landa sem höfðu hæst hlutfall sjálfböðaliða. Hlutfallið var langhæst í Noregi (48 af hundraði) en í hinum norrænu ríkjum var það á bilinu 32 til 38 af hundraði.

Erftitt er að meta raunverulegt umfang sjálfböðavinnunnar, en rannsóknir sýna almennt með ótvíræðum hætti að í Evrópu er hlutfall sjálfböðaliða hæst á Norðurlöndum.

7 Fridberg, T. & Folkestad, B., "Methods Appendix: National Population Surveys on Civic Engagement in Denmark, Norway and Sweden", s. 213, í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019); Andersen, R.F. & Dinesen, P.T. (2017), s. 161–173.

8 Sumar kannanir, til að mynda sú sem gerð er á vegum Eurostat, fara ekki fram á hverju ári og eru því komnar til ára sinna. Á hinn bóginn gerast breytingar á þessu sviði ekki svo hratt að niðurstöðurnar séu orðnar ógildar. Eurostat, Formal Voluntary Activities, EU Income and Living Conditions (SILC) (2015).

Mynd 1.
Í þessum tíu Evrópulöndum er að finna hæst hlutfall fólks sem hefur innt af hendi ólaunuð störf einhvern tíma undangengið ár.

Heimild: Eurostat, *Formal Voluntary Activities, EU Income and Living Conditions (SILC) (2015)*.

Í könnuninni kemur fram sú algenga mynd að hlutfall sjálfboðaliða er hátt í löndunum í norðan- og vestanverðri Evrópu, þar á meðal á Norðurlöndum, en lægra í sunnan- og austanverðri álfunni.

Önnur evrópsk könnun, European Social Survey (ESS), styrkir þessa heildarmynd enn frekar. Sú könnun, sem tók til 24 Evrópulanda, sýndi einnig að hlutfall sjálfboðaliða væri hæst á Norðurlöndum (og í Hollandi). Hlutfallið var 38,1 af hundraði í Finnlandi, 37,6 af hundraði á Íslandi, 36 af hundraði í Svíþjóð og 32,5 af hundraði í Noregi. (Könnunin náði ekki til Danmerkur.)

Þessar tvær Evrópukannanir líða fyrir að aðeins ein spurning í þeim varðaði skipulagt sjálfboðastarf. Ítarlegri landskannanir um sjálfboðavinnu hafa verið gerðar í Danmörku, Noregi og Svíþjóð frá því á 10. áratugnum.⁹ Þær sýna að árin 2012 til 2014 var hlutfall sjálfboðaliða hærra í Noregi (61 af hundraði) og Svíþjóð (53 af hundraði) en í Danmörku (35 af hundraði).^{10 11} Lægri tölur í Danmörku má skoða í því ljósi að spurninguna sem lögð var fyrir mátti skilja sem svo að átt væri við sjálfboðavinnu sem stunduð væri reglulega, og réttar tölur kunna því að vera hærri.¹² Nýrri tölur frá Noregi, Danmörku og Svíþjóð benda til þess að hlutfallið sé enn áþekkt því sem fram kemur hér að ofan.¹³

9 Kannanirnar frá 2012 (Danmörk), 2014 (Noregur) og 2013 (Svíþjóð) voru gerðar þannig úr garði að þær væru sambærilegar og við vísuð því oft til þeirra. Þær eru þó orðnar nokkurra ára gamlar og við nefnum því einnig niðurstöður nýrri landskannana, þótt þær miðist stundum við aðra skilgreiningu á sjálfboðavinnu, til þess að bregða ljósi á þróunina undanfarin ár. Minna hefur fundist af rannsóknum um sjálfboðavinnu í Finnlandi og á Íslandi. Það sem þó hefur fundist er ekki að fullu sambærilegt við landskannanirnar frá Danmörku, Noregi og Svíþjóð. Við höfum ekki heldur fundið neinar rannsóknir um þetta efni frá Grænlandi eða Færeyjum.

10 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W., "Trends in Volunteering in Scandinavia", í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

11 Sú staðreynd að hlutfall sjálfboðaliða í Danmörku, Noregi og Svíþjóð mælist hærra í landskönnunum en Evrópukönnunum kann að skýrast af því að spurningar um sjálfboðavinnu eru fleiri í þeim fyrrnefndu. Því fleiri sem spurningarnar eru þeim mun sennilegra er að svör fáiast frá sjálfboðaliðum. Þess vegna má teljast öruggt að landskannanirnar gefi raunhæfari mynd en þær evrópsku. Folkestad B., Fladmoe A., Sivesind K.H. & Eimhjellen I., „Endringer i frivillig innsats – Norge i et skandinavisk perspektiv“ (2017), s. 17.

12 Fridberg, T. & Folkestad, B. (2019), s. 213; sjá einnig Boje, T. (2017).

13 Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, D., „Oppdaterte tall om frivillig innsats i Norge 1998–2017“ (2018), s. 11; Ersta Sköndal Bräcke högskolas befolkningsundersökning 2019 (væntanlegt); Rambøll, „Frivillighetsundersøkelsen 2017“; Center for Frivilligt Socialt Arbejde, „Tal om frivillighed i Danmark – Frivilligrapport 2016–2018“ (2018), s. 24.

Samkvæmt könnun sem unnin var hjá Statistikcentralen í Finnlandi árið 2017 höfðu 28 af hundraði unnið sjálfboðavinnu þar í landi á undangengnu 12 mánaða tímabili.¹⁴ Könnun á vegum Ålands statistik- och utredningsbyrå árið 2018 sýndi að rúmlega 40 af hundraði íbúanna höfðu unnið sjálfboðavinnu.¹⁵

Greiningar benda einnig til þess að það sé ekki alltaf sami hópur fólks sem vinnur sjálfboðavinnu, heldur sé afar breytilegt hverjir sjálfboðaliðarnir eru hverju sinni, en það þýðir að margir vinna sjálfboðavinnu einhvern tíma á ævinni.¹⁶

Þegar niðurstöður þessara kannana eru teknar saman sést að hlutfall þeirra sem vinna sjálfboðavinnu einhvern tíma á árinu er stöðugt og hefur meira að segja hækkað frá því á tíunda áratugnum – ekki síst í Danmörku. Það er í mótsögn við tiltekin viðtekin sannindi, þ.e. að sjálfboðavinna dragist saman eftir því sem kvíar velferðarríkisins færast út og ákvarðanir einstaklinga um eigið líf fá meira vægi í þjóðfélaginu.¹⁷ Sjálfboðavinna á Norðurlöndum hefur ekki aðeins farið vaxandi heldur er hún meiri þar en annars staðar í Evrópu.

Sjálfboðavinna virðist hafa aukist á Norðurlöndum frá því á tíunda áratugnum og er meiri þar en annars staðar í Evrópu.

14 [Statistikcentralen Finland, "Miehet ja naiset tekivät yhtä paljon vapaaehtoistyötä" \(2018\).](#)

15 Ålands statistik- och utredningsbyrå (ÅSUB), "Tillitsstudie för Åland 2018" (2018), s. 43.

16 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 77; sjá einnig Boje, T. (2017), s. 302. Eins og Boje bendir einnig á hefur þriðjungur íbúa í Danmörku aldrei unnið sjálfboðavinnu.

17 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 77.

Hinsegin dagar fara að miklu leyti fram með aðstoð sjálfboðaliða og hafa verið haldnir árlega í Reykjavík allt frá árinu 1999, en sögu þeirra má rekja til ársins 1993.

Ljósmynd: Square Lab, Unsplash

Vinnuframlag

Hér á undan höfum við skoðað hversu margt fólk hefur unnið sjálfboðavinnu að minnsta kosti einu sinni undangengið ár (miðað er við daginn sem spurningin er lögð fyrir). Það gefur hugmynd um fjölda sjálfboðaliða á Norðurlöndum í samanburði við önnur lönd, en svarar því ekki hversu umfangsmikil sjálfboðavinna er. Til að komast að því verður að skoða nánar hversu mikið framlag sjálfboðaliðanna er í vinnustundum talið.

Kannanir á sjálfboðavinnu í Danmörku, Noregi og Svíþjóð sýna að verulegur munur var á löndunum í upphafi 10. áratugarins, og var vinnuframlag danskra sjálfboðaliða þá að jafnaði tæpar 16 stundir á mánuði. Í Svíþjóð var það tæpar 12 stundir og í Noregi einhvers staðar þar á milli. Í upphafi annars áratugar þessarar aldar voru samsvarandi tölur um 14 stundir á mánuði í öllum löndunum þremur. Munurinn hafði sem sagt jafnast.¹⁸ Kannanir sem gerðar hafa verið síðar í Noregi (2017) og Danmörku (2017) benda til þess að vinnustundum hafi fækkað nokkuð undanfarin ár.¹⁹

Á grundvelli þessara kannana á sjálfboðavinnu má skipta þeim sem vinna sjálfboðavinnu í skammtímasjálfboðaliða og kjarnasjálfboðaliða. Vinnuframlag kjarnasjálfboðaliða nemur meira en 10 stundum í mánuði, en vinnuframlag skammtímasjálfboðaliða er undir þeim mörkum. Í Danmörku var hlutfall kjarnasjálfboðaliða meðal allrar þjóðarinnar 11 af hundraði, í Noregi var hlutfallið 19 af hundraði, en í Svíþjóð 24 af hundraði (2012–2014). Í Svíþjóð varði fjórðungur þjóðarinnar sem sagt meiri tíma til sjálfboðavinnu en sem nam 10 stundum í hverjum mánuði.²⁰ Til þess að varpa ljósi á mikilvægi hópsins sem hefur þennan „brennandi áhuga“ má líta til Noregs, en þar annast tæplega 20 af hundraði sjálfboðaliða um 70 af hundraði allrar sjálfboðavinnu.²¹

Skipta má þeim sem leggja stund á sjálfboðavinnu í skammtímasjálfboðaliða og kjarnasjálfboðaliða. Vinnuframlag síðar-nefnda hópsins nemur stórum hluta sjálfboðavinnunnar í heild.

18 Sama, s. 78.

19 Fladmoe, A., Sivesind K.H. & Arnesen D., (2018), s. 19; Rambøll (2017), s. 14.

20 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I. (2017), s. 50.

21 [Stortingsmelding 10 \(2018–2019\), "Frivilligheita – sterk, sjølvstendig, mangfaldig. Den statlege frivilligheitspolitikken", s. 24.](#)

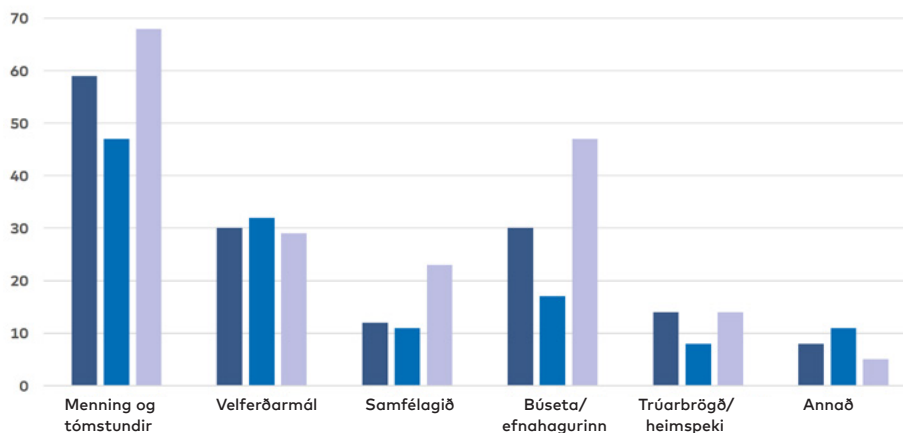
←

Á Norðurlöndum eru haldnar hátíðir af mörgu tagi. Við upphaf lönguföstu halda stúdentar hátíð á Observatorieberget í Helsinki sem er ein helsta stúdentaskemmtun ársins. Á dagskránni er sleða-keppni, tónlistarflutningur, grillveitingar og samkomur.

Ljósmynd: Ethan Hu, Unsplash

Sjálfböðavinna eftir starfssviðum

Sjálfböðavinna er víðfeðmur og margbreytilegur vettvangur. Starfsemi af þessu tagi er í höndum ýmissa félaga, allt frá stórum hjálparsamtökum á borð við Rauða krossinn yfir til íþróttaliða, kóra og áhugaleikhópa í einstökum byggðarlögum. Til að skerpa myndina er því nauðsynlegt að greina fyrir hvaða tegundir almennasamtaka sjálfböðaliðarnir vinna. Á mynd 2 er sjálfböðavinnu skipt eftir starfssviðum á grundvelli kannana sem gerðar hafa verið í Danmörku, Noregi og Svíþjóð (Finnlandi og Íslandi er sleppt sökum þess að fyllilega sambærilegar upplýsingar frá þeim löndum liggja ekki fyrir).

Athugasemd við mynd:

Svarendur máttu nefna fleiri en eina tegund samtaka og því er samanlögð tala fyrir hvert land hærri en 100 af hundraði.

Mynd 2. Sjálfböðavinna eftir starfssviðum

Heimild:

Per Selle, Kristin Strømsnes, Lars Svedberg, Bjarne Ibsen och Lars Skov Henriksen „The Scandinavian Organizational Landscape: Extensive and different“, í Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden.

- Svíþjóð (2014)
- Danmörk (2012)
- Noregur (2014)

Myndin varpar ljósi á alþekkt fyrirbæri úr rannsóknum á þessu sviði: Sjálfboðaliðar eru fjölmennastir í flokknum „menning og tómstundir“ og þar eru íþróttirnar allsráðandi. Tölurnar á myndinni eru frá árunum 2012 til 2014, en kannanir sem gerðar hafa verið síðar í Danmörku (2017), Noregi (2017) og Svíþjóð (2019) benda til þess að engar verulegar breytingar hafi orðið.²² Mynstrið sem fram kemur á myndinni er með svipuðum hætti alstaðar á Norðurlöndum, einnig á Íslandi og í Finnlandi.²³ Sjálfboðavinna í þessum málaflokki er að stórum hluta sjálfboðavinna foreldra, þ.e. foreldra sem starfa til að mynda sem þjálfarar knattspyrnuliða barnanna.²⁴

Þessi fjölmenni hópur sjálfboðaliða sem starfa fyrir menningar- og tómstundasamtök greinir Norðurlönd frá ýmsum öðrum löndum þar sem oft er meira um sjálfboðavinnu í heilbrigðis- og félagsþjónustu. (Eins og nefnt hefur verið hefur sjálfboðavinna á Norðurlöndum ekki verið fólgin í góðgerðastarfi, þ.e. aðstoð og stuðningi við þurfandi fólki; hún hefur miklu fremur verið tómstundaiðja.) Hingað til hefur sjálfboðavinna á því sviði ekki verið útbreidd á Norðurlöndum.²⁵ Breytingar má þó merkja í því efni, og hefur sjálfboðavinna í tengslum við velferðarmál aukist nokkuð í Svíþjóð, Danmörku og Noregi undanfarin ár. Það getur tengst því að samvinna sjálfboðasamtaka og sveitarfélaga hefur vakið athygli stjórnmalamanna og fengið aukna áherslu, en framlag sjálfboðaliða á þeim vettvangi getur snúist um ýmis verkefni, allt frá því að leiðbeina flóttafólki og heimsækja vistmenn á stofnunum yfir í aðstoð við heimanám. Almennasamtök á velferðarsviði hafa einnig skapað góð skilyrði fyrir því að fólki geti lagt eitthvað að mörkum utan almenns vinnutíma og fá nú til starfa æ fleiri sjálfboðaliða sem eru ekki félagsmenn.²⁶

Að því leyti er mikill munur á sjálfboðavinnu á sviði velferðarmála annars vegar og íþróttar og menningarmála hins vegar. Segja má að tilgangurinn með sjálfboðavinnu í tengslum við velferðarmál beinist fyrst og fremst út á við, í þeim skilningi að markmiðið er að hjálpa fólki sem þarf á slíku að halda, en á sviði íþróttar og menningar beinist hann fremur inn á við þar eð vinnan nýtist fyrst og fremst félagsmönnum eða þátttakendum sjálfum.²⁷

Sjálfboðaliðar á Norðurlöndum starfa flestir í flokknum „menning og tómstundir“. Í þeim flokki eru íþróttir allsráðandi. Sjálfboðavinna á því sviði er að miklu leyti fólgin í framlagi foreldra sem þjálfara í skipulögðu íþróttastarfi barna.

Að þessu leyti hefur sjálfboðavinna á Norðurlöndum nokkra sérstöðu gagnvart öðrum löndum.

22 Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, A., s. 15; Ersta Sköndal Bräcke höskolas befolk- ningsundersökning 2019 (væntanlegt), Rambøll (2017), s. 20.

23 Hanifia, R., „Voluntary work, informal help and trust: Changes in Finland“, s. 38, í *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 72 (2013), s. 32–46; Hrafnadóttir, S., Jónsdóttir, G.A. & Kristmundsson, Ó.H., „Þátttaka í sjálfboðastarfi á Íslandi“, í *Stjórnmal og stjórnsýsla* (2015), Árg. 10, nr. 2, s. 425–442.

24 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I. (2017), s. 57; Hanifia, R. (2013), s. 38.

25 Henriksen, L.S., Strømsnes, K. & Svedberg, L., „Comparative and Theoretical Lessons from the Scandinavian Case“, s. 200, í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

26 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I. (2017), s. 72.

27 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 91.

Í Svíþjóð, rétt eins og annars staðar á Norðurlöndum, treysta margir menningarviðburðir, einkum hátíðir, á framlag sjálfboðaliða. Dæmi um það er tónlistarhátíðin í Gagnef.

Ljósmynd: Jens Johnsson, Unsplash

Hverjir starfa sem sjálfboðaliðar?

Á Norðurlöndum hafa sjálfboðaliðar lengi verið fjölmennastir í aldurshópnum 35–50 ára.²⁸ Skýringin á því er að hluta til sú að margir á þeim aldri eiga börn og mætti því kalla störf þeirra „foreldraframlag“.²⁹

Þegar kom fram á annan áratug aldarinnar varð þessi mynd óljósari og mátti merkja jafnari dreifingu aldurshópanna í Danmörku, Svíþjóð og Noregi.³⁰ Í Svíþjóð var hlutfall sjálfboðaliða raunar ögn hærra meðal yngra fólks árið 2014 (innan skekkjumarka þó). Nokkrar kannanir sem gerðar voru fyrir skömmu í Danmörku benda til þess að skiptingin milli aldurshópanna sé tiltölulega jöfn, og styður það þá skoðun að þessi þróun haldi áfram.³¹ (Á hinn bóginn hefur komið fram í nýlegum könnunum í Noregi og Danmörku að sjálfboðaliðar séu þrátt fyrir allt enn fjölmennastir meðal miðaldra fólks.³²)

Á Norðurlöndum hefur lengi verið talið að fleiri karlar en konur vinni sjálfboðavinnu. Þetta á fyrst og fremst við í íþróttahreyfingunni, en sjálfboðavinna á Norðurlöndum fer að stórum hluta fram innan hennar. Konur hafa aftur á móti verið virkari á vettvangi velferðarsamtaka.³³ Nú virðist þó sem kynjahlutfallið sé einnig að jafnast, að minnsta kosti í Danmörku, Noregi og Finnlandi. Kannanir sem gerðar hafa verið í þessum löndum nýlega sýna að jafnhátt hlutfall kvenna og karla hefur unnið

28 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I. (2017), s. 51; Hanifia, R. (2013), s. 38. Greining okkar á Eurostat-könnuninni EU-SILC sýnir að svipuð þróun á sér stað á öllum Norðurlöndum.

29 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I. (2017), s. 57.

30 Sama, s. 51; Statistikcentralen i Finland (2018).

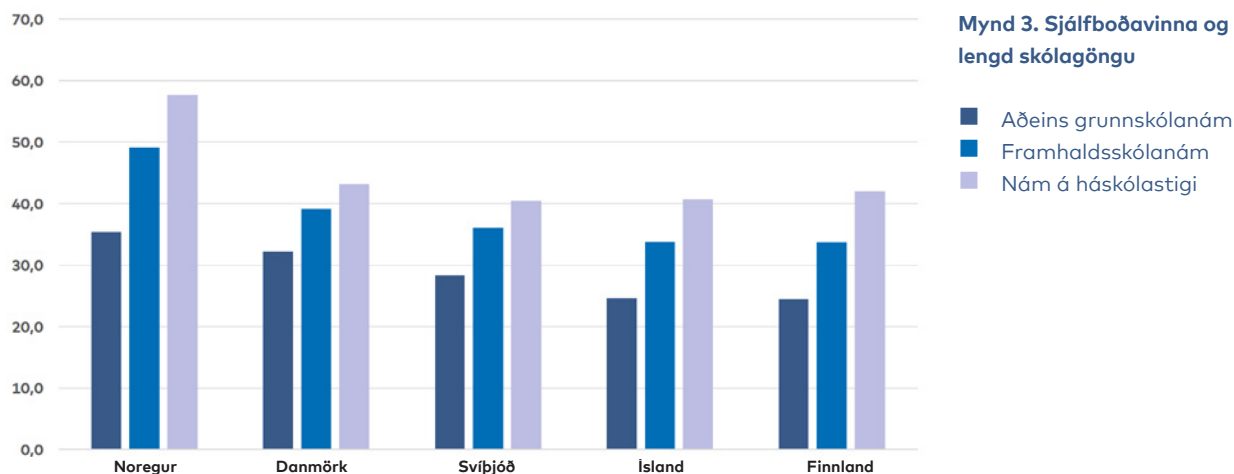
31 Center for Frivilligt Socialt Arbejde (2018), s. 25; Henriksen, L.S. & Levinsen, K., "Forandringer i foreningsmedlemskab og frivilligt arbejde", s. 230, í *Usikker modernitet – Danskerne værdier fra 1981 til 2017* (2019).

32 Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, D. (2018); Rambøll (2017), s. 7.

33 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I., (2017), s. 52–62; Hanifi, R., (2013), s. 32–46. Í könnun frá Íslandi koma aftur á móti fram vísbendingar um að munurinn milli kynjanna kunni að hafa verið minni þar en á hinum Norðurlöndunum í upphafi annars áratugarins, sjá Hrafnadóttir, S., Jónsdóttir, G.A. & Kristmundsson, Ó.H. (2015), s. 425–442.

sjálfböðavinnu einhvern tíma undangengið ár.³⁴ Nýjasta könnunin frá Svíþjóð bendir til þess að kynjaskiptingin hafi haldist þar.³⁵ Karlar eru einnig fjölmennari en konur í hópi sjálfböðaliða á Álandseyjum.³⁶ Könnun frá Noregi sýnir að enn er munur milli kynjanna þegar lítið er til framlags í vinnustundum, þ.e. karlar verja meiri tíma til sjálfböðavinnu en konur.³⁷

Þá hafa rannsóknir sýnt að sjálfböðaliðar eru oftast fólk í tiltölulega góðum eignum. Fram kemur í ýmsum könnunum að á Norðurlöndum er langskólamenntað fólk líklegra til að leggja stund á sjálfböðavinnu en aðrir þjóðfélagshópar.³⁸ Sama mynd kemur fram í EU-SILC-könnuninni frá árinu 2015, en niðurstöður hennar benda til þess að á Norðurlöndum sé sjálfböðavinna algengust meðal langskólamenntaðra.

Á myndinni kemur fram hlutfall þeirra sem hafa unnið sjálfböðavinnu undangengið ár eftir lengd skólagöngu, sem flokkuð er í þrennt: grunnskólanám, framhaldsskólanám og nám á háskólastigi.³⁹

Ekki er nóg með að fleira langskólamenntað fólk stundi sjálfböðavinnu, heldur er aukin menntun einnig helsta skýringin á því að hlutfall þeirra sem vinna sjálfböðavinnu í Danmörku, Noregi og Svíþjóð hefur farið hækkanði frá því á 10. áratug liðinnar aldar. Fjölgun háskólamenntaðra er einnig meðal ástæðna fyrir því að sjálfböðavinna hefur smám saman orðið algengari.⁴⁰

Enda þótt sjálfböðavinna tíðkist enn mest í hópi háskólamenntaðra virðist hafa dregið úr mikilvægi skólagöngu sem skýringar á því hvers vegna fólk vinnur sjálfböðavinnu (eða ekki).⁴¹ Jafnari skólaganga hefur verið skýrð með því að efnahagur hafi almennt

34 Statistiskcentralen i Finland (2018); Rambøll (2017); Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, D. (2018); Center for Frivilligt Socialt Arbejde (2018).

35 Ersta Sköndal Bräcke högskolas befolkningsundersökning 2019 (væntanlegt).

36 Ålands statistik- och utredningsbyrå (ÅSUB) (2018), s. 45.

37 Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, D. (2018), s. 35.

38 Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I., (2017), s. 54/69; Hanifia, R. (2013), s. 38; Hrafnadóttir, S., Jónsdóttir, G.A. & Kristmundsson, Ó.H. (2015), s. 425–442. Nánari upplýsingar er einnig að finna í Boje, T. (2017), s. 283.

39 Flokkunin er samkvæmt ISCED11: Less than primary, primary and lower secondary education (levels 0–2), Upper secondary and post-secondary non-tertiary education (levels 3 and 4), Tertiary education (levels 5–8).

40 Qvist, H.-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 90.

41 Sama, s. 70.; Henriksen, L.S. & Levinsen, K. (2019), s. 240.

farið batnandi og menntunarleiðum hafi fjölgað, með þeim afleiðingum að fleiri leggi nú stund á sjálfböðavinnu einnig í hópi fólks sem býr við lakari félagsleg og efnaleg kjör. Þessi þróun kann einnig að tengjast því að almannasamtök sinna nú oftari en áður hópum sem standa höllum fæti í þjóðfélaginu og gera þeim þannig kleift að leggja sitt að mörkum.⁴² Þá er hugsanlegt að þörfin á að fá langskólamenntað fólk til starfa verði minna aðkallandi eftir því sem fjölgar í þeim hópi.⁴³

Þegar á heildina er litið leikur þó enginn vafi á að stórir hópar fólks úr mörgum lögum samfélagsins leggja stund á sjálfböðavinnu á Norðurlöndum.

Í hópi þeirra sem stunda sjálfböðavinnu hafa verið hlutfallslega margir háskólamenntaðir karlmenn á aldrinum 35–50 ára. Sumar rannsóknir benda til þess að hlutföll milli aldurshópa hafi jafnast nokkuð, en niðurstöðurnar eru ekki einhlítar. Sjálfböðavinna er þó mjög útbreidd á Norðurlöndum og mikill hluti íbúa þar tekur þátt í slíku starfi.

42 Henriksen, L.S. & Levinsen, K. (2019), s. 241.

43 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 71.

Skátahreyfingin laðar til sín fjölda ungmenna á öllum Norðurlöndunum. Starfsemin er í höndum stórs hóps sjálfbóðaliða með brennandi áhuga á málefnum.

Ljósmynd: Scanpix.dk

Efnahagslegt gildi sjálfböðavinnu

Í Svíþjóð var verðmæti sjálfböðavinnu áætlað 131 milljarðar sænskra króna árið 2014. Það svarar til 3,3 af hundraði vergrar þjóðarframleiðslu landsins.⁴⁴ Í Noregi taldist verðmæti sjálfböðavinnu samsvara 75 milljörðum norskra króna árið 2017.⁴⁵ Í Danmörku sýna útreikningar að verðmæti ólaunaðrar vinnu svari til 2,7 af hundraði vergrar þjóðarframleiðslu (2013).⁴⁶ Til marks um hversu stórar fjárhæðir hér er um að ræða má nefna að í Svíþjóð er efnahagslegt framlag sjálfböðavinnunnar talið nokkru meira en framlag smásöluverslunarinnar, en það var 3,27 af hundraði vergrar þjóðarframleiðslu. Þar eð álíka hátt hlutfall fólks vinnur sjálfböðavinnu á hinum Norðurlöndunum á hið sama að öllum líkindum við þar. Efnahagslegt gildi vinnunnar sem fólk innir af hendi án þess að þiggja laun fyrir er því verulegt og skiptir miklu máli sem framlag til verðmætasköpunar í norrænu ríkjum.

Til samanburðar má geta þess að verðmæti sjálfböðavinnu var 1,7 af hundraði vergrar þjóðarframleiðslu í Kanada og 1,5 af hundraði í Bretlandi. Ýmsar kannanir benda til þess að verðmætið sé á bilinu 2 til 5 af hundraði í Bandaríkjunum og 7 til 8 af hundraði í Ástralíu.⁴⁷ Að hlutfallið skuli vera svo hátt sem raun ber vitni í Bandaríkjunum og Ástralíu tengist trúlega því að sjálfböðavinna er fyrirferðarmeiri í velferðargreinum þar en á Norðurlöndum.

Sjálfböðavinna á Norðurlöndum hefur töluverða efnahagslega þýðingu. Útreikningar benda til að framlag hennar til vergrar þjóðarframleiðslu sé um það bil þrír af hundraði.

⁴⁴ Statistiska centralbyrån i Sverige, "Svenskarna arbetar ideellt för 131 miljarder" (2018).

⁴⁵ Nickelsen, E., "Frivillige utførte 142 000 årsverk" (2019).

⁴⁶ Boje, T. (2017), kafli 4.

⁴⁷ Segnestam Larsson, O. & Wagndal, M., "Det frivillige arbeidet i Sverige som del av BNP" (2018).

Starfsmenn Rauða krossins í Noregi reisa tjald í tengslum við viðbúnað vegna kórónufaraldursins.

Ljósmynd: Scanpix.dk

Breytingar á uppbyggingu starfsins

Þegar hefur komið fram að sjálfböðavinna er enn útbreidd á Norðurlöndum og helst tiltölulega stöðug. Breytingar eiga sér þó stað undir yfirborðinu. Tengslin milli almennasamtaka og sjálfböðaliða taka breytingum. Allt frá sjöunda áratugnum hafa margar hefðbundnar alþýðuhreyfingar látið undan síga fyrir öðrum almennasamtökum, einkum þeim sem starfa á sviði íþróttar og menningar, en þess verður einnig vart – einkum á síðari árum – að fleira fólk gangi til liðs við hagsjónasamtök sem láta sig varða málefni á borð við loftslagið, dýravernd, mannréttindi, þróun alþjóðamála o.s.frv. Ýmislegt greinir að starfsemi hefðbundinna alþýðuhreyfinga og þeirra almennasamtaka sem fram hafa komið á síðari árum. Eitt þeirra atriða er að nýju samtökin vinna oft á þrengra sviði en hin eldri. Annað er að aðild að þeim tengist sjaldan virku framlagi, og mikilvægasta athöfnin er iðulega fólgin í því einu að greiða félagsgjaldið. Almennt séð er skipulagið oft lausara í reipunum en gengur og gerist í hefðbundnu samtökunum. Þá má nefna að oft er starfsemi þessara nýju almennasamtaka óformlegri og bundin við starf innan einstakra byggðarlaga. Samhliða þessu hafa hefðbundin samtök tekið breytingum og rekstur þeirra er nú oft í höndum launaðs starfsfólks á sérstakri skrifstofu, fremur en að treyst sé á ólaunaða vinnu félagsmanna. Þá er orðið erfiðara en áður að fá sjálfböðaliða til að taka að sér stjórnarstörf.⁴⁸

Tilhögun sjálfböðavinnu tekur ýmsum breytingum um þessar mundir. Á seinni árum hefur fjölgað í samtökum sem vinna á þrengra sviði en hefðbundnar alþýðuhreyfingar. Félagsaðild tengist einnig síður en áður virku framlagi og skipulag samtakanna er oft lausara í reipunum. Oft starfa þau aðeins í einu byggðarlagi. Þá hefur rekstur hefðbundinna samtaka í mörgum tilvikum færst í hendur launaðs starfsfólks á sérstakri skrifstofu.

48 Fjallað hefur verið um þessa þróun á ýmsum vettvangi og frá ýmsum sjónarhornum. Sjá Henriksen, L.S. m.fl. (2019); Andersen, R.F. & Dinesen, P.T., „Social Capital in the Scandinavian countries“, í Nedergaard, P. & Wivel, A. (ritstj.), *Routledge Handbook on Scandinavian Politics* (2017); Boje, T., *Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse*, (2017); Brandsen, T. m.fl., „The state and the reconstruction of civil society“, í *International Review of Administrative Services* 2017 Vol 88 (4); Ekström, M. & Svenningsen, M., „Young people's experiences of political membership: from political parties to Facebook groups“, í *Information, Communication & Society*, 22:2 (2017); Guldbrandsen, T. & Ødegård, G., *Frivillige organisasjoner i en ny tid – Utfordringer og endringsprosesser* (2011); Papakostas, A., „De medlemsløse organisationernes tidevarv“, í Wijkström, F. (ritstj.), *Civilsamhället i samhällskontraktet* (2012); Senter for forskning på sivilsamfunn og frivillig sektor, *Norsk frivillighet. Utviklingstrender og samfunnseffekter* (2017); Turunen, J. & Weinryb, N., „Organizing service delivery on social media platforms? Loosely organized networks, co-optation, and the welfare state“, í *Public Management Review* (2019).

Enn fremur háttar svo til bæði í Svíþjóð og Noregi að almennt er lægra hlutfall þjóðarinnar félagsmenn í almannasamtökum en áður tíðkaðist (ekki þó í Danmörku) og félagsaðild er bundin við færri félög og samtök en áður var. Þó skal tekið sérstaklega fram að margt fólk er enn skráð félagar í einum almannasamtökum eða fleiri, og er hlutfallið á bilinu 80 til 90 af hundraði í Danmörku, Noregi og Svíþjóð.⁴⁹

Að auki má sjá veikari tengsl milli sjálfboðavinnu og félagsaðildar í Noregi og Danmörku, því að þar fer þeim sjálfboðaliðum fækkandi sem eru einnig félagsmenn í að minnsta kosti einum þeirra samtaka sem unnið er fyrir. Í Noregi var hlutfallið 88 af hundraði árið 1998 en var komið niður í 77 af hundraði árið 2014, og í Danmörku var það 79 af hundraði árið 2004 en var komið niður í 70 af hundraði árið 2012, og féll síðan enn niður í 57 af hundraði árið 2017. Í Svíþjóð hefur sams konar fækkunar ekki orðið vart. Þar haldast enn sterk tengsl milli aðildar að almannasamtökum og sjálfboðavinnu.

Í Noregi sést einnig sú tilhneiging að sjálfboðaliðar vinna í skemmri tíma í senn fyrir hver almannasamtök, að mannskipti eru ör og að tengslin við samtökin veikjast. Sjálfboðaliðarnir dreifa kröftum sínum einnig milli fleiri samtaka en áður.⁵⁰

Rannsóknir sýna að félagsaðild ræður mestu um það hversu miklum tíma fólk er tilbúið að verja í sjálfboðavinnu. Aðild að almannasamtökum veldur því að fólk eyðir meiri tíma í starfið og skuldbindur sig samtökunum til lengri tíma.⁵¹ Í Danmörku má sjá samhengi milli fækkunar í almannasamtökum og vinnuframlags sjálfboðaliðanna: eftir því sem félagsmönnum fækkar er minni tíma varið í sjálfboðavinnu.⁵²

Fækkun í almannasamtökum og lækkandi hlutfall sjálfboðaliða sem eru félagsmenn samtakanna sem unnið er fyrir er til marks um að sjálfboðavinna tengist starfi almannasamtaka nú veikari böndum en áður. Eftir stendur þó að enn er afar hátt hlutfall íbúa á Norðurlöndum félagsmenn í almannasamtökum.

Vísbendingar eru um að sjálfboðavinna tengist starfi almannasamtaka nú veikari böndum en áður.

49 Selle, P., Strømsnes, K. & Svedberg, L., "The Scandinavian Organizational Landscape: Extensive and Different", í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019), s. 54.

50 Sama, s. 54. Sjá einnig Rambøll (2017).

51 Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W. (2019), s. 91.

52 Center for Frivilligt Socialt Arbejde (2018), s. 9.

Kirkjuleg samtök hafa með höndum umfangsmikla peningasöfnun í þágu mannúðarstarfs víðs vegar á Norðurlöndum og njóta oft beinnar aðstoðar ungmenntasamtaka.

Ljósmynd:
Mikkel Østergaard

Niðurstöður

Eins og komið hefur fram á sjálfboðavinna á Norðurlöndum sér djúpar sögulegar rætur og hún hefur haft mikilvægu hlutverki að gegna í þessum þjóðfélögum. Frá því sjónarhorni séð er það jákvæð niðurstaða þessarar skýrslu að sjálfboðavinna stendur enn styrkum fótum þegar á heildina er litið. Norðurlönd eru í fremstu röð Evrópuríkja þegar litið er til þess hversu hátt hlutfall íbúanna leggur stund á sjálfboðavinnu. Í sumum landanna er þetta hlutfall samkvæmt sumum könnunum allt að 50–60 af hundraði. Þegar skoðað er hverjir vinna sjálfboðavinnu má einnig sjá þess merki að dregið hafi úr mun eftir aldri, menntun og kyni, þó að fullur jöfnuður hafi ekki náðst.

Þannig má halda því fram að á Norðurlöndum vinni ekki aðeins óvenju hátt hlutfall íbúanna sjálfboðavinnu, heldur komi það framlag einnig frá stórum þjóðfélagshópum. Sjálfboðavinnan skapar einnig veruleg verðmæti. Ein hliðin á því er hin efnahagslega, og þar hlýtur framlag sjálfboðavinnu að teljast umtalsvert. Að líkindum er sögulegt vægi sjálfboðavinnu enn meira á Norðurlöndum vegna þess hlutverks sem hún hefur gegnt að efla traust og samstöðu í þjóðfélaginu.

Á vettvangi sjálfboðavinnu verður einnig vart tilhneiginga sem eru til marks um veigamiklar undirliggjandi breytingar. Tengslin milli sjálfboðavinnu og félagsaðildar hafa veikst í þeim skilningi að þeim sjálfboðaliðum hefur fækkað sem eru einnig félagsmenn í samtökunum sem unnið er fyrir. Þá benda rannsóknir til þess að fækkun í almannasamtökum valdi því að minni tíma sé varið í sjálfboðavinnu – fólki finnst það einfaldlega síður skuldbundið til slíkra starfa en áður. Sjálfboðavinna snýst nú oft um tímabundin verkefni og markast af áhuga fólks á þröngum málaflokkum. Vinnan fer oft fram á grundvelli tiltölulega óformlegs skipulags fremur en á vettvangi hefðbundinna almannasamtaka sem iðulega eiga rætur sínar í alþýðuhreyfingum.

Jafnframt þessu hefur dregið úr virkni félagsmanna í almannasamtökum og stingur það í stúf við hina hefðbundnu virku félagsaðild. Þá eru merki um að áhrif sérfræðinga fari vaxandi vegna þeirrar þróunar að starfsemi almannasamtaka flyst í æ ríkara

Sjálfboðavinna á Norðurlöndum stendur enn styrkum fótum.

Margir Norðurlandabúar leggja stund á sjálfboðavinnu. Starfið skapar umtalsverð verðmæti og eykur einnig traust og samstöðu í þjóðfélaginu.

Sjálfboðavinna virðist taka nokkrum breytingum um þessar mundir. Meðal annars snýst hún nú oft um en áður um tímabundin verkefni og tengist þröngum málaflokkum. Skipulagið er oft lausara í reipunum. Félagsaðild tengist einnig síður en áður virku framlagi.

mæli á hendur launaðs starfsfólks og að sambandið við íbúa í einstökum byggðum veikist.⁵³ (Jafnframt má sjá viðleitni til að vinna gegn þessari þróun.)

Í samanteknu máli er annars vegar áberandi hversu mikill stöðugleiki einkennir sjálfböðavinnu á Norðurlöndum. Hins vegar virðist mega greina að baki þess stöðugleika merki um breytingar sem höggva nærri kerfinu sem stuðst er við. Þær breytingar virðast þar að auki hafa staðið yfir um langt skeið. Einn fræðimaður hefur lýst þessu með þeim orðum að hafi aðild að alþýðuhreyfingum verið talin sjálfsögð tilhögun sambandsins milli einstaklinga og skipulegra almannasamtaka á 20. öld „virðist sem menn halli sér nú æ meira að hinu nýgamla hlutverki „sjálfböðaliðans““⁵⁴

Líklegt má telja að framhald þessarar þróunar verði með þeim hætti að sjálfböðavinna haldi áfram að finna sér nýjan farveg. Það er eðlilegt á allan hátt og endurspeglar breytingar sem orðið hafa í þjóðfélaginu sem almannasamtök starfa í að því er varðar samsetningu þjóðarinnar, félagsleg og efnaleg kjör, menningu o.fl. Breytingar á umgjörð sjálfböðavinnunnar eru einnig til marks um sveigjanleika og lífskraft almannasamtaka, og sýna að almennir borgarar búa yfir nægilegu nýsköpunarafl til að axla samfélagsábyrgð með nýjum hætti og setja mark sitt á mótun þjóðfélagsins. Fjölbreyttari félagsform nútímans gefa fólki aukin færi á að beina sjálfböðavinnu í hentugan farveg og finna henni heppilegan tilgang, og auðvelda almenningi þannig þátttöku í slíku starfi: þátttökuleiðirnar eru einfaldlega orðnar fleiri.

Að lokum er þó rétt að nefna að þessu fylgja einnig ýmis erfið úrlausnarefni. Meðal annars er mikilvægt að hlúa að því hlutverki sem almannasamtök hafa gegnt að efla traust milli fólks. Í tengslum við starf sjálfböðasamtaka hafa mótast skýr félagsleg viðmið um traust og virðingu sem styrkja og auðvelda allt samstarf, og þjóna þannig sem nokkurs konar lím í samfélaginu. Hætt er við að hin nýja tegund sjálfböðasamtaka, ásamt þeirri þróun sem nú verður vart innan hefðbundinna hreyfinga, geti grafið undan því hlutverki almannasamtaka að skapa traust í þjóðfélaginu.

Annað úrlausnarefni snýr að því að með starfi sínu innan norrænnar lýðræðishefðar hafa almannasamtök byggt upp samskiptaleiðir milli „litlu þjóðfélagsþegnanna“, þ.e. félagsmanna í staðbundnum áhugafélögum, og ráðamanna á efsta þrepi landsstjórnsmálanna. Sá almenni áhugi sem finnur sér farveg í sjálfböðavinnu hefur gert almenningi kleift að láta rödd sína heyrast á vettvangi stjórnsmálanna á þeim tiltölulega langa tíma sem líður milli almennra kosninga á Norðurlöndum. Hætt er við að leiðirnar sem einstakir borgarar hafa hingað til getað farið til að láta til sín taka við mótun þjóðfélagsins, ekki síst ef þeir tilheyra hópum sem hafa að öðru leyti lítil áhrif, verði torsóttari í kjölfar þeirra breytinga á uppbyggingu starfsins sem hér hefur verið lýst.

Í stærra samhengi séð hefur þessi norræna hefð gert það auðveldara að takast á við vandann sem telja má þann helsta í hverju lýðræðisþjóðfélagi: að viðhalda samstöðu íbúanna þrátt fyrir ríkjandi ágreining ásamt því að finna hæfilegt jafnvægi milli samvinnu og átaka. Á því sviði hafa almannasamtök gegnt lykilhlutverki. Þróunin sem hér hefur verið lýst eykur hættuna á að almennir borgarar verði hlutlausir viðtakendur ákvarðana á vettvangi stjórnsmálanna, í stað þess að taka virkan þátt í mótun þeirra.

Mikilvægi þess að eiga félagsaðild að samtökum hefur minnkað. Í staðinn virðist sjálfböðavinna hafa gengið í endurnýjun lífdaga sem umgjörð tengslanna milli einstaklinga og félagasamtaka.

Breiðari grundvöllur starfseminnar opnar nýjar leiðir til að finna þátttöku einstakra borgara farveg.

Sú hættu er fyrir hendi að breytingarnar þrengi möguleika einstaklinga til að hafa áhrif á þróun samfélagsins. Hið sama á við um möguleika stjórnsmálamanna til að afla umbótaáformum almenns stuðnings.

53 Hleypt hefur verið af stokkunum rannsóknarverkefni, undir forystu Socialhögskolan í Lundi, um hlutverk sérfræðinga í starfsemi almannasamtaka í Evrópu.

54 Wijkström, F., „Filantroper, frivilliga och sociala entreprenörer. Nya civilsamhällesmedborgare i ett omförhandlat samhällskontrakt“, ófrágengið handrit (2015).

Í þessu samhengi bjóðast á félagsmiðlum ýmsar samskiptaleiðir sem ekki voru til áður og nýst geta til að styrkja tengslin milli „litlu borgaranna“ og ráðamanna. Sömuleiðis getur hugsast að finna megi aðrar nýstárlegar leiðir til reglulegra samskipta milli stjórnmálamanna og almennings. (Dæmi um það er að Macron Frakklandsforseti hefur reynt að koma á fót formlegum vettvangi fyrir umræður víða um landið.) En þótt samskiptaleiðum milli þjóðkjörinna fulltrúa og kjósenda kunni að fjölga, til dæmis í gegnum félagsmiðla, er þróunin sem lýst er í skýrslunni yfirleitt því marki brennd að sambandið við kjósendur trosnar, skilningur á frávíksskoðunum minnkar og málefni eru kynnt með einfölduðum og einhliða hætti, án þess að viðfangsefni séu vegin og metin og málamiðlanir fundnar milli ólíkra hagsmuna á þann hátt sem gerist þegar fólk hittist til að bera saman bækur sínar.

Þess vegna er einnig ástæða til að gaumgæfa þær breytingar sem nú eru að verða á uppbyggingu starfsins, ekki síst með það í huga að hafa stjórn á þeim. Einn þáttur í því er að ekki sé brugðið fæti fyrir stofnun nýrra samtaka, svo sem í opinberum styrkjakerfum eða í tengslum við annars konar stuðning sem ástæða kann að vera til að bjóða. Taka má gildandi reglur til endurskoðunar og leitast við að einfalda þær eftir því sem kostur er. Þá má hugsa sér að sveitarfélög létti undir með almannasamtökum með því að gera þeim kleift að eiga öll sín samskipti við stofnanir sveitarfélagsins gegnum einn tengilið. Önnur brýn ráðstöfun er að skapa nýja umgjörð um samskipti milli þeirra sem taka ákvarðanir og annarra fulltrúa valdhafa annars vegar og samtaka almennings hins vegar.

Mikilvægast er þó að koma ráðamönnum í skilning um þá þróun mála sem leitast er við að lýsa í skýrslunni. Í upphafi skýrslunnar var bent á það mikilvæga hlutverk sem samfélagslegt traust hefur haft í þjóðfélögum Norðurlanda og nefnt að trúlega gætu slík þjóðfélög ekki byggst upp án þess að íbúarnir bæru mikið traust hver til annars. Traustið, eða norræna „gullið“, hefur einnig verið forsenda þess hversu vel norrænu ríkjunum hefur gengið að koma fram breytingum og umbótum. Ef þátttökulýðræðið veikist er hætt við að stjórnmálamönnum reynist erfiðara að skilja þjóðarviljann til hlítar, og nýjar og viðamiklar umbótaáætlanir komi fólki af þeim sökum fyrir sjónir sem framtak sérréttindahópa.

Þróuninni sem hér hefur verið lýst fylgir sú hættu að stjórnmálamönnum reynist erfiðara að skilja þjóðarviljann og umbótaáætlanir komi fólki af þeim sökum fyrir sjónir sem framtak sérréttindahópa.

Sú hættu er ekki síst fyrir hendi á sviði loftslagsmála og má ekki líta á vinnuna við að efla græna hagkerfið sem verkefni stjórnvalda eingöngu, heldur þarf að virkja samtök almennings. Norræn samvinna hefur þar einnig hlutverki að gegna. Í nýrri framtíðarsýn Norrænu ráðherranefndarinnar kemur fram að nýta verði norrænt samstarf betur en áður í vinnunni við að gera Norðurlöndin að sjálfbærasta og best samþætta svæði heims fyrir árið 2030. Sú vinna verður einnig að fara fram með þátttöku þeirra sem sinna sjálfbæravinnu víðs vegar á Norðurlöndum.

Norræna ráðherranefndin hyggst vinna að því að auka þátt almannasamtaka í vinnunni við framtíðarsýn okkar fyrir árið 2030. Markmiðið er að ráðherranefndin sé opin og gagnsæ stofnun sem á erindi við hið borgaralega samfélag. Þétt samráð og öflugt samstarf við almannasamtök hefur í sér fólgin styrk sem getur auðgað starf Norrænu ráðherranefndarinnar jafnframt því að auka áhuga á norrænni samvinnu.

Almannasamtök eru einkar mikilvægur vettvangur fyrir barna- og unglingastarf. Því er mikilvægt að Norræna ráðherranefndin haldi áfram að styðja við þróun ýmiss konar félagsstarfs barna og ungmenna og þátttöku þeirra í norrænu starfi. Sú vinna á sér til að mynda stað í gegnum áætlunina Norðurlönd 0–30 sem styrkir verkefnastarf og tengslamyndun á vegum barna og ungmenna (upp að 30 ára aldri) og í þágu þeirra, til að gera þeim kleift að koma saman og taka þátt í menningarlegu, pólitísku og félagslegu starfi. Fyrir liggja vel mótaðar áætlanir um að tryggja með auknum fjárveitingum að áætlunin nái til fleiri barna og ungmenna.

Andreasson, U., „Traust – norræna gullið“, í *NMR Analys* 2017:1 (2017).

Andersen, R.F. & Dinesen, P.T., „Social Capital in the Scandinavian countries“, í Nedergaard P. & Wivel A. (ritstj.), *Routledge Handbook on Scandinavian Politics* (2017), s. 161–173.

Boje, T., „Civilsamfund, medborgerskab og deltagelse“ (2017).

Brandsen, T. o.fl., „The state and the reconstruction of civil society“, í *International Review of Administrative Services* 2017 Vol 88 (4).

Center for Frivilligt Socialt Arbejde, „Tal om frivillighed i Danmark – Frivilligrapport 2016–2018“ (2018).

Ekström, M. & Svenningsen, M., „Young people's experiences of political membership: from political parties to Facebook groups“, í *Information, Communication & Society*, 22:2 (2017).

Ersta Sköndal Bräcke högskolas befolkningsundersökning 2019 (väntanlegt).

Eurostat, „Formal Voluntary Activities“, *EU Income and Living Conditions* (SILC) (2015).

Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Arnesen, D., „Oppdaterte tall om frivillig innsats i Norge 1998–2017“ (2018).

Folkestad, B., Fladmoe, A., Sivesind, K.H. & Eimhjellen, I., „Endringer i frivillig innsats – Norge i et skandinavisk perspektiv“ (2017).

Fridberg, T. & Folkestad, B., „Methods Appendix: National Population Surveys on Civic Engagement in Denmark, Norway and Sweden“, í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

Gulbrandsen, T. & Ødegård G., „Frivillige organisasjoner i en ny tid – Utfordringer og endringsprosesser“ (2011).

Hanifia, R., „Voluntary work, informal help and trust: Changes in Finland“, í *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 72 (2013) s. 32–46.

Henriksen, L.S. & Levinsen, K., „Forandringer i foreningsmedlemsskab og frivilligt arbejde“, í *Usikker modernitet – Danskernes værdier fra 1981 til 2017* (2019).

Henriksen, L.S. m.fl. (ritstj.), *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

Henriksen, L.S., Strømsnes, K. & Svedberg, L., „Comparative and Theoretical Lessons from the Scandinavian Case“, í *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

Hrafnisdóttir, S., Jónsdóttir, G.A. & Kristmundsson, Ó.H., „Þátttaka í sjálfboðastarfi á Íslandi“, í *Stjórnmal og stjórnsýsla* (2015), Árg. 10, nr. 2 (425–442).

Lundåsen, S.W. & Trägårdh, L., *Civilsamhälle, social sammanhållning och tillit: Rapport till Kommissionen för ett socialt hållbart Stockholm* (2015).

Nickelsen, E., „Frivillige utførte 142 000 årsverk“ (2019). www.ssb.no/nasjonalekonomi/kap-og-konjunkturer/artikler-og-publikasjoner/frivilli-ge-utforte-142-000-arsverk

Papakostas, A., „De medlemslösa organisationernas tidevarv“, i Wijkström, F. (ritstj.), *Civilsamhället i samhällskontraktet* (2012).

Putnam, R., *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community* (2000).

Qvist, H-P.Y., Folkestad, B., Fridberg, T. & Lundåsen, S.W., „Trends in Volunteering in Scandinavia“, i *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

Rambøll, „Frivillighetsundersøkelsen 2017“, Rapport till Barne- og Socialministeriet (2017).

Segnestam Larsson, O. & Wagndal, M., „Det frivillige arbeidet i Sverige som del av BNP“ (2018).

Selle, P., Strømsnes, K. & Svedberg, L., „The Scandinavian Organizational Landscape: Extensive and Different“, i *Civic Engagement in Scandinavia – Volunteering, Informal Help and Giving in Denmark, Norway and Sweden* (2019).

Statistikcentralen i Finland, „Miehet ja naiset tekivät yhtä paljon vapaaehtoistyötä“ (2018). www.stat.fi/til/vpa/2017/vpa_2017_2018-08-30_kat_002_fi.html

Statistiska centralbyrån i Sverige, „Svenskarna arbetar ideellt för 131 miljarder“ (2018). www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2018/svenskarna-arbetar-ideellt-for-131-mil-jarder/

Stortingsmelding 10 (2018–2019), „Frivilligheita – sterk, sjølvstendig, mangfaldig – Den statlege frivilligheitspolitikken“.

Turunen, J. & Weinryb, N., „Organizing service delivery on social media platforms? Loosely organized networks, co-optation, and the welfare state“, i *Public Management Review* (2019).

Wijkström, F., „Filantroper, frivilliga och sociala entreprenörer. Nya civilsamhälles-medborgare i ett omförhandlat samhällskontrakt“, ófrágengið handrit (2015).

Ålands statistik- och utredningsbyrå (ÅSUB), „Tillitsstudie för Åland 2018“ (2018), s. 43.

Sjálfboðavinna á Norðurlöndum – samstaða á nýjum tímum

Ulf Andreasson, Truls Stende, Andrea Skjold Frøshaug

Nord 2020:030

ISBN 978-92-893-6584-0 (PDF)

ISBN 978-92-893-6585-7 (ONLINE)

<http://doi.org/10.6027/nord2020-030>

© Norræna ráðherranefndin 2020

Umbrot: Mette Agger Tang

Norrænt samstarf

Norræna samstarfið er eitt umfangsmesta svæðissamstarf í heimi. Samstarfið byggist á legu landanna, sameiginlegri sögu þeirra og menningu. Að samstarfinu koma Danmörk, Finnland, Ísland, Noregur og Svíþjóð auk Álandseyja, Færeyja og Grænlands.

Norræna samstarfið er pólitískt, efnahagslegt og menningarlegt og lætur muna um sig í evrópsku og alþjóðlegu samstarfi. Löndin stuðla sameiginlega að öflugum Norðurlöndum í öflugri Evrópu.

Með norrænu samstarfi er hagsmuna svæðisins gætt og norræn gildi efld í hnattrænu samhengi. Sameiginleg gildi landanna styrkja stöðu Norðurlanda og skipa þeim meðal þeirra svæða í heiminum þar sem nýsköpun og samkeppnishæfni er mest.

Norræna ráðherranefndin

Nordens Hus

Ved Stranden 18

DK-1061 Kaupmannahöfn

www.norden.org

Lesi fleiri norræn rit: www.norden.org/is/utgafur

Þessi skýrsla tengist Framtíðarsýn 2030 annars vegar þannig að rýnt er í mikilvægan þátt félagslegrar sjálfbærni á Norðurlöndum, þ.e. hlutverk almanna-samtaka.

[norden.org/is/declaration/
framtidarsyn-okkar-2030](http://norden.org/is/declaration/framtidarsyn-okkar-2030)

